

MARTIN SCHWARZ LAUSTEN

PHILIPP MELANCHTHON

Humanist og luthersk reformator
i Tyskland og Danmark

ANIS

KIRKEHISTORISKE STUDIER

III. række nr. 15

*Udgivet af Afdeling for Kirkehistorie,
Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet*

Martin Schwarz Lausten

Philipp Melanchthon

Humanist og luthersk reformator i Tyskland og
Danmark

Forlaget ANIS
København 2010

Philipp Melanchthon

Humanist og luthersk reformator i Tyskland og Danmark

Martin Schwarz Lausten

© Forfatteren og Forlaget ANIS, 2010

Bogen er sat med Garamond på Religionspædagogisk Center,
trykt hos Specialtrykkeriet

ISBN-13: 978-87-7457-563-4

Omslag: *freiheit09*

Udgivet med støtte fra VELUX Fonden og Jens Nørregaard & Hal Kochs Mindefond

For enkelte billeder i denne bog er det ikke lykkedes forlaget at komme i kontakt med den retmæssige indehaver af ophavsrettighederne. Såfremt forlaget på denne måde måtte have krænket ophavsretten, er det sket ufrivilligt og utilsigtet. Retmæssige krav i denne forbindelse vil naturligvis blive honoreret, som havde tilladelsen været indhentet i forvejen.

Forlaget ANIS

Frederiksberg Allé 10

DK-1820 Frederiksberg C

tlf. 3324 9250 – fax 3325 0607

www.anis.dk

Indhold

Forord	9
Indledning	11

I. Melanchthon i Wittenberg

1. Smedesønnen fra Heidelberg	15
2. Student blandt humanisterne	17
3. I kirkehistoriens brændpunkter.....	23
Mødet med Martin Luther i Wittenberg 1518/19	23
Wittenbergurolighederne 1521-22	25
På orlov i hjembyen Bretten 1524	28
De oprørske bønder	30
Tyrkerfaren.....	32
Økumenisk møde i Marburg 1529	34
Den augsburgske Bekendelse (Confessio Augustana), 1530	35
Pavens opfordring til koncilium 1536	44
Katolske/protestantiske religionsamtaler 1539-46	52
Optakt til krig 1541-46	58
Kejser Karl d. 5.'s religionskrig mod protestanterne 1546-47	61
Religionskrigens følger 1548-59	66
4. Universitetet er mit hjem.....	69
Professorstillingen.....	71
De syv frie kunster	74
Stjerner og drømme	90
Den teologiske undervisning	94
Pædagogik i skole og på universitet	99
Metoder og undervisningsformer	103
Fromhed og dannelse	117
Digteren	120

5.	Forholdet mellem verdslig øvrighed og kirke –	
	Fyrsterådgiver	123
	Guds øvrighed	123
	Er modstand mod verdslig øvrighed tilladt	128
	En bigamisag 1539/41	132
	Kejser Karl d. 5.'s forsøg på at genindføre katolicismen i Tyskland 1548	137
6.	Teologien	141
	Teologiens grundbegreber	141
	Menneskets frelse	145
	Kirken og embedet	147
	Sakramenterne	150
	Bod og skriftemål	153
	De gode gerninger	156
	Den frie vilje og forudbestemmelsen	161
7.	Teologernes ubesindige rasen –	
	De lutherske stridigheder om læren	165
	Striden om mellemtingene (adiafora)	165
	Andreas Osianders lære om frelsen	168
	Georg Majors lære om de gode gerninger	171
	Menneskets medvirken til frelsen	174
	Stridigheder om nadveren	175
	Enhedsbestræbelserne	179
8.	I kirkens tjeneste	185
	Katekismearbejde	185
	Visitatsarbejde	193
	Søndagsforedrag	201
	Musik	205
9.	Paven – den rette Antikrist	207
10.	Dr. Martin Luther, vor højtelskede fader og lærer	217
11.	Her er den lille kirke – Familieliv og fromhedsliv	227
	Familielivet	227
	Fromhedslivet	234

II. Melanchthon og Danmark

1. Melanchthon, den humanistiske bevægelse og tidlige reformationstid.....	241
Christian d. 2.'s reformplaner	241
Bibelhumanister.....	245
Danske studenter i Wittenberg	254
Dansk oversættelse af Melanchthons Den augsburgske Bekendelse 1533	255
Haderslevreformationen 1526-28	258
2. Melanchthons forbindelse med kong Christian d. 3. og med "kongens mænd"	259
Den lutherske reformations gennemførelse 1536/37	259
Det personlige forhold mellem Christian d. 3. og Melanchthon 264	
Forbindelsen med "kongens mænd"	271
Kgl. rådgiver	277
Ansøgninger om støtte til studenter og andre	284
Holdningen til kongens kirkepolitik og udenrigspolitik	288
3. Melanchthon og kong Frederik d. 2.	293
4. Kontakten med hertugerne af Slesvig og Holsten.....	299
5. Melanchthons indflydelse ved Københavns Universitet, i kirken og i skolevæsenet	303
Universitetets oprettelse, humanismen og videnskaberne	303
Medicin og naturvidenskaber	308
Jura.....	310
Kontakten med lærde mænd i Danmark.	312
Melanchthonelever som humanistiske digtere	326
6. Melanchthons teologi i samtidens Danmark.....	331
Teologien	331
Metoden.....	339
Fromhedslivet.....	342
Forholdet mellem den åndelige og den verdslige øvrighed	347

7. Filippismens storhed og fald	351
Universitet, kirke og teologi	351
Medicin og naturvidenskaberne	355
Jura	356
Historie og digtning	357
Filippismens fald og den lutherske ortodoksis sejr	359

III. Epilog

Melanchthons sidste dage og død	365
Afslutning	371
Litteraturoplysninger, kilder og litteratur.....	377
1. Litteraturoplysninger	377
2. Kilder og litteratur	378
3. Forkortelser	386
Personregister	387

FORORD

Sammen med Martin Luther og Johann Bugenhagen udgjorde Philipp Melanchthon det berømte trekløver i Wittenberg, som i første halvdel af 1500-tallet stod i spidsen for modstanden mod den katolske kirkes ledelse, teologi, kirke- og fromhedsliv og for gennemførelsen af den evangeliske reformation. I de tyske territorier, i Danmark og i resten af Norden ændrede reformationen ganske disse forhold, skabte nye former for universiteterne og det højere skolevæsen og medførte nye forhold i den politiske verden og i det øvrige verdslige samfund. I alt dette var Melanchthon en førende kraft, og med sin baggrund i den sydtyske humanisme skabte han en alliance mellem evangelisk kristendom og humanisme og udviklede med tiden sin egen form for lutherdom. På alle de nævnte områder fik han en indflydelse i Danmark, som rækker til nutiden. Han er forfatter af *Den augsburgske Bekendelse*, som er et af de bekendelsesskrifter, som Den Danske Folkekirke bygger på. Ved udgivelsen af denne bog retter jeg en tak til kolleger i ind- og udland, som jeg har kunnet drøfte enkeltemner med. Desuden takker jeg både de fonde, som har støttet udgivelsen økonomisk, og personalet ved Rigsarkivet og Det Kgl. Bibliotek for hurtige og effektive ekspeditioner. Endvidere takker jeg dekanen for det teologiske fakultet, Københavns Universitet, professor, dr.theol. Steffen Kjeldgaard-Pedersen og afdelingsleder Carsten Selch-Jensen, ph.d. for gode kår for min fortsatte forskningsaktivitet ved Afdelingen for Kirkehistorie. Bogens emne og disposition oplyses nærmere i det indledende afsnit.

København d. 1. august 2010
Martin Schwarz Lausten
professor emer., dr.theol.

INDLEDNING

De to statuer fra 1800-tallet af Martin Luther og Philipp Melanchthon, som står på torvet foran rådhuset i Wittenberg, er skabt og anbragt sådan, at de er lige store. I byens slotskirke er de to mænds grave ligeledes af ens udseende og anbragt lige langt fremme i kirken. Det er der god mening i. Luther var ganske vist ophavsmand til hele den evangeliske reformation, men han og Melanchthon arbejdede tæt sammen lige fra 1518, da den 21-årige Melanchthon blev ansat som professor ved Wittenberg universitet. Melanchthon stammede fra et humanistisk miljø i Sydtyskland og havde en anden baggrund end Luther, som kom fra et augustinerkloster i Erfurt, og Melanchthon betragtede sit universitetsarbejde som langt det vigtigste af det, han arbejdede med. Men kort efter sin ankomst til Wittenberg blev Melanchthon fuldstændig grebet af Luthers opgør med den katolske teologi og kirke. I alle vigtige sager inden for universitetsverden, kirkeliv, politik, opgør med katolicismen og med protestanter, som afveg fra dem, arbejdede de to mænd sammen, samtidig med at de hver for sig udfoldede deres store forfatter-skaber, varetog deres embeder ved universitetet, i kirken, som rådgivere for fyrster i ind- og udland. Melanchthons brevveksling omfatter næsten 10.000 breve, hans bøger, akademiske taler, betænkninger tælles i flere hundreder. Efter Luthers død i 1546 stod Melanchthon som hele lutherdommens autoritet, men kort efter udbrød store interne stridigheder blandt de lutherske. Både af natur og i karakteregenskaber var han en anden person end Luther, men det blev navnlig skæbnesvangert, at han allerede tidligt var

begyndt at udforme sin egen form for luthersk teologi, og han blev nu angrebet heftigt fra teologer, som hævdede at repræsentere den oprindelige lutherske teologi i modsætning til Melanchthon og hans fløj. Samtidig skulle de lutherske gøre front mod nye opgør med den katolske kirke.

Bortset fra sognepræst G. Jørgensens mindre, folkelige bog om Melanchthon, som udkom i år 1900, er Melanchthon aldrig blevet præsenteret i større sammenhæng i Danmark. I nærværende bog gives i første del et indblik i de hovedområder, som Melanchthon beskæftigede sig med. I anden del rettes opmærksomheden mod Melanchthons forbindelse med Danmark i reformationstiden. Ved den lutherske reformations gennemførelse her i landet blev nogle af hans bøger sammen med skrifter af Luther lagt til grund for kirkens teologi og udformning. Københavns Universitet blev oprettet efter hans universitetsplaner, han førte en livlig brevveksling med reformationskongen Christian d. 3. og hans rådgivere, med ledende mænd inden for kirke- og universitetsverdenen, og han tog sig af danske studenter i Wittenberg. Denne forbindelse skal nærmere fremstilles her, og i denne sammenhæng er det et vigtigt spørgsmål, om – og i givet fald hvorledes – Melanchthons forening af humanisme og luthersk kristendom også satte sine spor i Danmark.

Alle citater fra Melanchthons latinske eller tyske skrifter har jeg oversat til dansk, og ved de enkelte citater har jeg kortfattet noteret, hvor de stammer fra. Litteraturoplysningerne og den omfattende liste over kilder og litteratur sidst i bogen kan være en hjælp, dersom man er interesseret i særlige emner. I de fleste af de nyere fremstillinger er der yderligere litteraturhenvisninger. Der skal endelig også gøres opmærksom på, at ordene katolsk, katolikker og sammensætninger rask væk bruges her, selvom betydningen af de ord var en lidt anden i 1500-tallet.

LITTERATUROPLYSNINGER, KILDER OG LITTERATUR

1. LITTERATUROPLYSNINGER

- I, 1-3: Bornkamm 1966; Brecht 1-3; Camerarius; Ellinger; Grane 1959.1983;
Schwarz Lausten 2000. 2005.2006.2010. Maurer 1969. Scheible
1981.1992.1996; Schmidt 1861. Stupperich 1996.
- I,4: Bauer; Frank u. Rhein 1998; Friedensburg; Hartfelder 1889.1892; Jung 1998;
Kisch; Loehr; Schwarz Lausten 1991; Leonhardt; Müller; Pedersen; Scheible
1996; Schmidt; Stempel; Stupperich 1961.
- I,5-6: Brüls; Frank 1995; Frank u. Rhein 1998; Frank 2000; Galle; Kuropka;
Schwarz Lausten 1977. 1987b; 1998; Lieberg; Loehr; Maurer 1969; Maxcey;
Mittermeyer; Scheible 1981. 1992.
- I, 7-11: Brecht 1-3; Beyer; Camerarius; Dingel u. Wartenberg; Hauschild; Knopp;
Schwarz Lausten 1977; Scheible 1966; Schmidt; Schnell; Stempel.
- II, 1-5: Andersen 1954. 1980; Bundschuh; Colding; Friese; O. Friis; Friis-Jensen
1991; Grane 1987; Harsting; Billeskov Jansen; Jensen 1982. Schwarz Lausten
1977. 1981.1987b. 1995. 1998. 2000. 2001. Michelsen; Norvin; Rørdam I-IV;
Sinning; Skaftø Jensen 1991. 1995; Smith.
- II, 6-7: Ertner; Friis; Hansen; Schwarz Lausten 1968a. 1968b.1987a. 1987b.
1989a. 1989b. 2000. 2003; 2010; Kornerup 1959. 1968; Tamm.
- III: Camerarius; Heinsius.

2. KILDER OG LITTERATUR

- (Når intet udgivelsessted nævns, er det København).
- Andersen, N.K.: *Confessio hafniensis. Den københavnske Bekendelse af 1530*, 1954.
- Andersen, N.K.: *Det teologiske fakultet 1479-1597*, i: Sv. Ellehøj og Leif Grane (red.), *Københavns Universitet 1479-1979*, Bd. V, 1980, 1-92.
- Bauer, Barbara u.a. (Hg.): *Melanchthon und die Marburger Professoren (1527-67* Bd, 1-2, *Marburg 1999*.
- Beyer, Oswald: "Die Kirche braucht liberale Erudition", *das Theologieverständniß Melanchthons*, in: *Kerygma und Dogma* 36. Jg., 1990, 218-244.
- Beyer, Michael u. G. Wartenberg (Hg.): *Humanismus und Wittenberger Reformation. Festgabe des 500. Geburtstages des Praeceptor Germaniae Philipp Melanchthon am 16. Februar 1997*, Leipzig 1996.
- Beyer, Michael u.a. (Hg.): *Melanchthon Deutsch*, I-II, Leipzig 1997.
- Bornkamm, Heinrich: *Das Jahrhundert der Reformation*, 2. Aufl., Göttingen 1966.
- Brecht, Martin: *Martin Luther. Sein Weg zur Reformation 1483-1521*, Stuttgart 1981.
- Brecht, Martin: *Martin Luther*, 2. Bd., *Ordnung und Abgrenzung der Reformation 1521- 1532*, Stuttgart 1986.
- Brecht, Martin: *Martin Luther*. 3. Bd., *Die Erhaltung der Kirche, 1532-1546*, Stuttgart 1987.
- Bretschneider, C.G. (ed.): *Corpus Reformatorum. Philippi Melanthonis Opera*, Halle 1823 ff.
- Brüls, Alfons: *Die Entwicklung der Gotteslehre beim jungen Melanchthon 1518-1535* (Untersuchungen zur Kirchengeschichte Bd. 10) Bielefeld 1975.
- Bundschuh, Bennon v.: *Das Wormser Religionsgespräch von 1557* (Kirchengeschichtliche Studien und Texte Bd. 124) Münster 1988.
- Camerarius, Joachim: *De Philippi Melanchthonis ortu, totius vitae curriculo et morte*, Leipzig 1566.
- Cohrs, Ferdinand (Hg.): *Philipp Melanchthons Schriften zur praktischen Theologie*. (F. Cohrs & P.Drews (Hg.): *Supplementa Melanchthoniana* V, I), Leipzig 1915.

- Colding, Poul: *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian d. 3.'s og Begyndelsen af Frederik 2.'s Tid*, 1939.
- Den rette Augsburgske Confession*, overs. Af Oluff Jacobsøn Kiøbingh. 1618.
- Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche*, 4. Aufl., Göttingen 1959.
- Die europäische Bedeutung Philipp Melanchthons* (epd Dokumentation 4) Frankfurt a. M. 2010.
- Dingel, Irene u. G. Wartenberg (Hg.): *Politik und Bekenntnis. Die Reaktionen auf das Interim von 1548*, (Leucorea-Studien z. Gesch. d. Reformation Bd. 8) Leipzig 2006.
- Dülmen, Andrea van: *Luther-Chronik. Daten zu Leben und Werk*, München 1983.
- Ebbesen, Sten og Carl Henrik Koch: *Dansk filosofi i renessancen 1537-1700* (Den Danske Filosofis Historie, bd. 2) 2003.
- Ellinger, Georg: *Philipp Melanchthon. Ein Lebensbild*, Berlin 1902.
- En ny oc fuldkommen Dansk Psalme-Bog*, 1664.
- Evangelisk-kristelig Psalmebog*, 1799.
- Frank, Günter: *Die theologische Philosophie Philipp Melanchthons, 1497-1560* (Erfurter Theologische Studien Bd. 67) Leipzig 1995.
- Frank, Günter u. Stefan Rhein (Hg.): *Melanchthon und die Naturwissenschaft seiner Zeit* (Melanchthon-Schriften der Stadt Bretten Bd. 4), Sigmaringen 1998.
- Frank, Günter (Hg.): *Der Theologe Melanchthon* (Melanchthon-Schriften der Stadt Bretten Bd. 5) Stuttgart 2000.
- Frank, Günter u. Ulrich Köpf (Hg.): *Melanchthon und die Neuzeit* (Melanchthon-Schriften der Stadt Bretten Bd. 7), Stuttgart 2003.
- Frank, Günter u. Martin Treu (Hg.): *Melanchthon und Europa*, 1. Teilband, Stuttgart 2001.
- Friedensburg, Walter: *Geschichte der Universität Wittenberg*, Halle 1917.
- Friese, Wilh.: *Reformation und Literatur in Nordeuropa*, in: G. Frank u. M. Treu 2001, 27-37.
- Friis, Oluf: *Den danske Litteraturs Historie*, I, 1945.

- Friis-Jensen, K.: *Historiography and Humanism in Early Sixteenth-century Scandinavia*, in: Alexander Dalzell et al. ed.: *Acta Conventus Neo-Latini Torontonensis*, Binghamton, New York 1991, 325-331.
- Galle, Friedrich: *Versuch einer Charakteristik Melanchthons als Theologen*, Halle 1840.
- Glebe-Møller, Jens: *To breve fra Melanchthon og lidt om deres baggrund*, i: Kirkehistoriske Samlinger 1966, 190-195.
- Glebe-Møller, Jens: *Wittenberg-katekismen i Danmark og Norge*, i: Kirkehistoriske Samlinger 1985 101-109.
- Grane, Leif: *Confessio Augustana*. [Den augsburgske Bekendelse, 1530]. *Oversættelse med noter*, 1959.
- Grane, Leif: *Evangeliet for folket. Drøm og virkelighed i Martin Luthers liv*, 1983.
- Grane, Leif: *Studia humanitatis und Theologie an den Universitäten Wittenberg und Kopenhagen im 16. Jahrh.:komparative Überlegungen*, in: G. Keil (Hg.): *Der Humanismus und die oberen Fakultäten*, Weinheim 1987, 65-114.
- Grane, Leif: *Reformationsstudien*, Mainz 1999.
- Grane, Leif: *Melanchthons prægender Einfluss auf die Reformation in den Skandinavischen Ländern*, i: G. Frank u. M. Treu (Hg.): *Melanchthon und Europa* Bd. 6/1, Stuttgart 2001, 11-26.
- Hansen, Anita: *Gud til ære og kirken til opbyggelse. Niels Hemmingsens homiletik*, utrykt prisopgave, Det teologiske Fakultet, Københavns Universitet, 1994.
- Harsting, Pernille: *Latin valedictory poems of the 16th century*, in: Minna Skafte Jensen 1995, 203-218.
- Hartfelder, Karl: *Philipp Melanchthon als Praeceptor Germaniae*, Berlin 1889.
- Hartfelder, Karl: *Melanchthoniana Paedagogica*, Leipzig 1892.
- Hauschild, W.-D.: *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*, Bd. 2, *Reformation und Neuzeit*, Gütersloh 1999.
- Heinsius, Wilh.: *Kurzer Bericht wie...Philippus Melanchthon sein Leben hie auf Erden geendet...hat*, (1560), München 1960.
- Helgesen, Poul: *Skibbykroniken*, 1968.
- Jansen, F.J. Billeskov (udg.): *Humanitas christiana. Mindetaler over Herluf Trolle af Niels Hemmingsen og Chr. Machabæus*, 1990.

- Jenett, Ralf u. Johs. Schilling (Hg.): *Philipp Melanchthon, Heubartikel Christlicher Lere. Melanchthons deutsche Fassung seiner Loci Theologici (1553)*, Leipzig 2002.
- Jensen, K.: *Latinskolens dannelse. Latinskolens indhold og formål fra reformationen til enevælden*, 1982.
- Jensen, Minna Skaftø: *The Language of Eternity: The Role of Latin in 16th-Century Danish Culture*, in: A. Dalzell (ed): *Acta Conventus Neo-Latini Torontonensis* New York 1991, 41-61.
- Jensen, Minna Skaftø: *A History of Nordic Neo-Latin Literature*, Odense 1995.
- Jung, Martin H.: *Frömmigkeit und Theologie bei Philipp Melanchthon* (Beiträge zur historischen Theologie 102), Tübingen 1998.
- Jørgensen, G.: *Filip Melanchthon*, 1900.
- Kirkeordinansen 1537/39*, udg. af Martin Schwarz Lausten, 1989a.
- Kisch, Guido: *Melanchthons Rechts- und Soziallehre*, Berlin 1967
- Knopp, Ludwig: *Melanchthon in der Musik seiner Zeit, eine bibliografische Studie*, i: G. Frank (hg.): *Der Theologe Melanchthon*, 2000, 411-436.
- Koch, C.H.: se Ebbesen, Sten.
- Kornerup, Bjørn: *Et Brev fra Niels Hemmingsen til Melanchthon*, i: Kirkehistoriske Samlinger 6.R. VI, 1948-50, 158-160.
- Kornerup, Bjørn (udg.): *Confessio et Ordinatio Ecclesiarum Danicarum. Den danske Kirkes Lærebekendelse og Kirkeordinans af Aar 1561*, 1953.
- Kornerup, Bjørn: *Det lærde Tidsrum, 1536-1670* (Hal Koch og Bj. Kornerup (red.): *Den danske Kirkes Historie*, IV)1959, 11-379.
- Kornerup, Bjørn: *Biskop Hans Poulsen Resen II*, 1968.
- Kuropka, Nicole: *Philipp Melanchthon: Wissenschaft und Gesellschaft* (Spätmittelalter und Reformation Neue Reihe 21) Tübingen 2002.
- Kaae, Bue: *Biskop Peder Jensen Hegelund 1542-1614*, Ribe 1977.
- Larsen, Jørgen (overs.): *Loci af Philipp Melanchthon, i ny oversættelse*, 1953.
- Lau, Franz u. Ernst Bizer: *Reformationsgeschichte Deutschlands (Die Kirche in ihrer Geschichte, Lieferung K)* Göttingen 1964.
- Lausten, Martin Schwarz: *Biskop Niels Palladius. Et bidrag til den danske kirkes historie 1550-1560*, 1968a.

- Lausten, Martin Schwarz under medvirken af N. J. Green-Pedersen: *Skrifter af Peder Palladius, hidtil utrykte latinske skrifter*, 1968b.
- Lausten, Martin Schwarz: *Melanchthoniana in Dänemark. Ein Verzeichnis*, utrykt manuskript i Institut for Kirkehistorie, Københavns Universitet, 1979.
- Lausten, Martin Schwarz: *Melanchthoniana i Danmark. Nogle hidtil utrykte aktstykker*, i: Kirkehistoriske Samlinger 1980, 95-103.
- Lausten, Martin Schwarz: *Die Universität Kopenhagen und die Reformation*, i: Leif Grane (ed.): *Reformation and University*, Leiden 1981,
- Lausten, Martin Schwarz: *Peder Palladius' teologi. Oppositionsindlæg ved J. Ertners doktordisputats*, i: Kirkehistoriske Samlinger 1989, 29-78, 1989b.
- Lausten, Martin Schwarz: *Biskop Peder Palladius og kirken 1537-1560*, 1987a.
- Lausten, Martin Schwarz: *Christian d. 3. og kirken 1537-1559*, 1987b.
- Lausten, Martin Schwarz: *Københavns Universitet i middelalderen 1479- ca. 1530. 1536-1588* i: Sv. Ellehøj & Leif Grane (red.): *Københavns Universitets historie 1479-1979*, bd. 1, 1991, 1-167.
- Lausten, Martin Schwarz: *Christian d. 2. mellem paven og Luther. Tro og politik omkring "den røde konge" i eksilet og fangenskab 1523-1559*, 1995.
- Lausten, Martin Schwarz: *Fyrstemoral og samfundsmoral. Christian d. 3.s holdning til Philipp af Hessens bigami (1540/1541)*, i: Th. Jørgensen (red.): *Teologien i samfundet. Festskrift til Jens Glebe-Møller*, 1998, 405-425.
- Lausten, Martin Schwarz: *Glaube und Politik im Verhältnis zwischen Melanchthon und König Christian d. 3. von Dänemark-Norwegen*, i: Günther Wartenberg u. Matthias Zentner (hg.): *Philipp Melanchthon als Politiker zwischen Reich, Reichsständen und Konfessionsparteien*, Themata Leucoreana, Wittenberg 1998, 123-137.
- Lausten, Martin Schwarz: *Die Beziehungen zwischen Dänemark und der Universität Wittenberg in der Reformationszeit*, in: A. Koehnle u. Fr. Engehausen (Hgg): *Zwischen Wissenschaft und Politik. Festschrift für Eike Wolgast zum 65. Geburtstag*, Stuttgart 2001, 238-257.
- Lausten, Martin Schwarz: *Kirke og synagoge. Holdninger i den danske kirke til jødedom og jøder i middelalderen, reformationstiden og den lutherske ortodoksi (ca.1100-ca.1700)*, 2. opl. 2000.
- Lausten, Martin Schwarz: *Reformationen i Danmark*, 3.opl., 2002.

- Lausten, Martin Schwarz (udg.): *Peder Palladius: En Visitatsbog*, 2003.
- Lausten, Martin Schwarz: *Kirkehistorie. Grundtræk af Vestens kirkehistorie fra Begyndelsen til nutiden*, 6. oplag, 2005.
- Lausten, Martin Schwarz: *Martin Luther. Munk. Oprører. Reformator*, 3. opl. 2006.
- Lausten, Martin Schwarz: *Tyrkerfrygt og tyrkerskat. Islamofobi, religion og politik hos teologer og regenter i reformationstidens Danmark*, 2010.
- Lausten, Martin Schwarz: *Mellem tro og magt. Lutherus triumphans i Sachsen og i Danmark*, i: J.Kappel, Claudia Brink, J. Hein, P. Kristiansen (red.): *Tro, styrke, kærlighed. Danmark og Sachsen...1548-1709*, 2010, 27-32.
- Leonhardt, Jürgen: *Melanchthon und das Lehrbuch des 16. Jahrh.* (Rostocker Studien zur Kulturwissenschaft Bd. 1) Rostock 1997.
- Lieberg, Hellmut: *Amt und Ordination bei Luther und Melanchthon*, Göttingen 1962.
- Loci communes, se Larsen, Jørgen.
- Loehr, Johanna (hg.): *Dona Melanchthoniana. Festgabe für Heinz Scheible zum 70. Geburtstag*, Stuttgart-Bad Canstatt 2001.
- Maurer, Wilh.: *Der junge Melanchthon*, Bd. 1-2, Göttingen 1969.
- Maxcey, Carl E.: *Bona Opera. A Study in the Development of the Doctrine in Philip Melanchthon*, Nieuwkoop 1980.
- Melanchthons Briefwechsel. Regesten*, Bd. 1-8, Hg. Heinz Scheible, Stuttgart-Bad Canstatt 1977-1995.
- Melanchthons Briefwechsel. Texte, Bd. 1-11*, Hg. Heinz Scheible, Christine Mundhenk, Stuttgart-Bad Canstatt 1991-2010.
- Melanchthon deutsch*, I-II, hg. Michael Beyer u. a., Leipzig 1997.
- Melanchthons Werke. Studienausgabe*, Hg. Robert Stupperich, I-VI, Gütersloh 1951-1955.
- Michelsen, Ernst: *Melanchthon und Schleswig-Holstein*, Separatabdruck, Flensburg 1897.
- Mittermeier, Otto: *Evangelische Ordination im 16. Jahrhundert* (Münchener Theologische Studien II. System. Abt., Bd. 50), St. Ottilien 1994.

- Müller, Gerhard: *Philipp Melanchthon zwischen Pädagogik und Theologie*, in: Wolfgang Reinhard (Hg.): *Humanismus im Bildungswesen des 15. und 16. Jahrh.*, Weinheim 1984, 95-106.
- Norvin, W.: *Københavns Universitet i Middelalderen*, Kbh. 1929.
- Norvin, W.: *Københavns Universitet i Reformationens og Ortodoksiens Tidsalder*, 1940.
- Nørgaard-Højen, Peder: *Den danske Folkekirkes Bekendelsesskrifter, Tekst og oversættelse*, 2000, *Kommentar*, 2001.
- Oberhey, Christian: *Melanchthons Gedichte ausgewählt und übersetzt*, Halle 1862.
- Palladius Niels: *En Liden Bog, som indeholder den rette skelmsyse...*, Wittenberg 1541.
- Palladius, Niels: *En almindelig Form, som bruges i Wittenbergs kircke...* Wittenberg 1546.
- Palladius, Nicolaus: *Regulæ quædam utiles...concionatoribus*, Haffniæ 1556.
- Palladius, Petrus: *Catalogus aliquot hæresium hujus ætatis et earum refutatio*, Wittenberg 1557.
- Palladius, Petrus: *De Poenitentia et de Justificatione*, Wittenberg 1558.
- Paulsen, Friedrich: *Geschichte des Gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten*, Leipzig 1885.
- Peder Palladius' Danske Skrifter*, udg. Lis Jacobsen, III, 1916-1918.
- Pedersen, Olaf: *Studium generale. De europæiske universiteters tilblivelse*, 1979.
- Rørdam, H.F.: *Kjøbenhavns Universitets Historie, I-IV*, 1868-1874.
- Rørdam, H.F.: *Monumenta Historiæ Danicæ*, 2. Række, II, 1887.
- Scheible, Heinz: *Melanchthons Brief an Carlowitz*, in: *Archiv f. Reformationsgeschichte* 57, 1966, 102-130.
- Scheible, Heinz: *Philipp Melanchthon*, in: M. Greschat (Hg.): *Gestalten der Kirchengeschichte* Bd. 6, Stuttgart 1981, 75-101.
- Scheible, Heinz: *Philipp Melanchthon*, i: TRE XXII, 1992, 371-410.
- Scheible, Heinz: *Melanchthon und die Reformation. Forschungsbeiträge*, Mainz 1996.
- Scheible, Heinz (Hg.): *Melanchthon in seinen Schülern* (Wolfenbütteler Forschungen Bd. 73) Wiesbaden 1997.

- Schilling, Johs. (Hg.): *Melanchthons bleibende Bedeutung*, Kiel 1998.
- Schnell, Uwe: *Die homiletische Theorie Philipp Melanchthons* (Arbeiten zur Geschichte und Theologie des Luthertums Bd. XX), Berlin 1968.
- Schmidt, Carl: *Philipp Melanchthon. Leben und ausgewählte Schriften*, Elberfeld 1861.
- Schling, E. (Hg.): *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrh.*, I, Leipzig 1902.
- Sinning, Johannes: *Oratio de Studiis philosophicis*, Facsimileudgave fra Det danske Sprog- og Litteraturselskab, 1991.
- Smith, Henrik: *Hortulus synonymorum (1520)*, Facsimileudg., 1974.
- Stempel, Hermann-Adolf: *Melanchthons pädagogisches Wirken*, (Untersuchungen zur Kirchengeschichte Bd. 11), Bielefeld 1979.
- Stolt, Birgit: *Philipp Melanchthon und seine Rezeption in Skandinavien*, Konferenser 43, Uppsala 1998.
- Stupperich, Robert: *Der unbekannte Melanchthon*, Stuttgart 1961.
- Stupperich, Robert: *Philip Melanchthon. Gelehrter und Politiker (Persönlichkeit und Geschichte Bd. 15)* Göttingen 1996.
- Stölzle, Remigius: *Eine unbekannte Vorrede Melanchthons*, in: Archiv f. Reformationsgeschichte 12. Jg., 1915, 132-136.
- Tamm, Ditlev og Ejvind Slottved (red.): *Det rets- og statsvidenskabelige fakultet* (Sv. Ellehøj og L. Grane (red.): *Københavns Universitet 1479-1979*, bd. VI,1), 2005.
- Treu: se G. Frank.
- Wartenberg, Günther: *Philipp Melanchthon und die sächsisch-albertinische Interimpolitik*, i: Lutherjahrbuch 55. Jg., Göttingen 1988, 60-82.
- Zeeberg, Peter: *Heinrich Rantzau. A Bibliography*, 2004.
- Aalborg, Niels Mikkelsen: *Loci communes Philippi*, 1622.

3. FORKORTELSER

CA: *Confessio Augustana*, udg. Leif Grane. Oversættelse med noter, 1959.

CR: *Corpus Reformatorum*, ed. C.G. Bretschneider.

MBW: *Melanchthons Briefwechsel. Regesten.*

MBW Tx: *Melanchthons Briefwechsel. Texte.*

Mdt: *Melanchthon deutsch.*

StA: *Melanchthons Werke, Studienausgabe.*

WA: *Martin Luther, Werke. Kritische Gesamtausgabe*, Bd. 1 ff, Weimar 1883 ff.

WABr: *samme, Briefwechsel*, Bd. 1-15, Weimar 1930-1978.

WATr: *samme, Tischreden*, Bd. 1-6, Weimar 1912-1921.

PERSONREGISTER

(Philipp Melanchthon er udeladt her)

- Adolf af Gottorp 300
Agricola, Johann 36, 66, 70, 154,
155, 161, 199
Agricola, Rudolf 141, 299
Agricola, Stephan 173, 299
Albrecht af Bayern 214
Albrecht af Mainz 230
Albrecht af Mecklenburg 294
Albrecht af Preussen 170, 260
Aleander, Hieronymus 24
Alexander d. Store 268
Alfons af Neapel 289
Alkuin af York 75, 78
Alpin, John Mac, se Machabæus
Amsdorff, Nicolaus von 58, 171, 173-
175, 182
Andersen, N.K. 256
Andersen, Jon 349
Andreæ, Jacob 353
Anna af Sachsen 274, 276, 291, 297,
353
Anna, engelsk dronning 131
Aquila, Caspar 230
Aristoteles 21, 75-80, 85, 89, 90, 111,
114, 142, 309, 310, 313
Arvidsen, Bent 321
Aslaksen, Kurt 356
Asmussen, Tyge 352
August af Sachsen 179, 181, 212,
273, 274, 291, 297, 324, 353
Augustin 71, 77, 97, 223, 307
Augustus, kejser 268
Aurifaber, Johann 189
Avicenna 88
Barsbøl, Anders Pedersen 285
Basilicus, Jakobos 273, 279
Beda Venerabilis 78
Becker, se Pistorius
Bertelsen, Iver 284-285
Bertelsen, Laurids 353
Birgitta af Vadstena 246
Black, Niels 321
Boethius de Dacia 76
Bording, Jacob 276-277, 294, 297,
309
Borringholm, Jørgen Mortensen 353
Brahe, Tycho 356, 358
Brecht, Martin 40, 221
Brenz (Brentius), Johannes 35, 54,
287
Brochmand, Jesper 374
Bruchofen, Heinrich von 272-273,
280-281
Brück, Gregor 37, 177
Bucer, Martin 35, 46, 54, 56, 59,
133, 176, 287
Bugenhagen, Johann 48, 58, 61, 63,
70, 71, 105, 109, 135, 156, 160,
171, 185, 186, 199, 221, 223, 230,

- 244, 246, 249, 254, 259-267, 271, 272, 281, 284, 289, 291, 299, 316-317, 332, 347
- Bughenhagen, Valpurga 265
- Bullinger, Heinrich 177-178.
- Buscoducensis, se Bruchofen
- Calvin, Jean 54, 175-178, 214, 223, 324, 352, 353, 355, 359, 360
- Camerarius, Joachim 18, 49, 53, 54, 56, 93, 115, 120, 131, 169, 196, 228-229, 357, 366-367
- Campeggio, Lorenzo 40, 208
- Campeggio, Thomas 54
- Capiteyn, Peter 309
- Carion, Johann 88, 328, 357
- Carlowitz, Christoph von 53, 137, 225
- Cato 199
- Christensen, Anders 356
- Christian d. 2. 26-27, 53, 241-245
- Christian d. 3. 12, 16, 47, 64, 111, 136, 178, 181, 183, 214, 241, 253, 256-269, 271-274, 277, 279-297, 299-300, 303, 306, 308, 316-319, 321, 323, 327, 331, 332, 347, 349, 354, 356-360, 374
- Christian d. 4. 360
- Christiansen, Jørgen 286
- Christina, landgrevinde 132
- Christine, prinsesse 288
- Chrysostomus, Olaus 324, 335
- Cicero 82, 90, 116, 199, 242, 310
- Clemens VII 42, 45-46
- Cochlæus, Johann 54
- Colding, Poul 298
- Cordatus, Conrad 160
- Cranach d. Ældre 185, 187, 338
- Cranach d. Yngre 370, 373
- Cromwell, Thomas 131
- Cruciger, Caspar 61, 109, 160, 230, 295
- Demosthenes 116
- Dorothea, droning 295, 300
- Dorothea, prinsesse 288
- Draconites, Johannes 280-281
- Dülmen, Andrea van 41
- Dürer, Albrecht 33
- Eber, Paul 84, 93, 122, 228, 230, 370
- Eberhard von der Tann 134
- Eck, Johann 38, 54-57
- Elisabeth af Brandenburg 244
- Elias 360
- Erasmus af Rotterdam 21, 28-30, 80, 101, 118, 122, 127, 141, 161-163, 174, 179, 208-209, 224, 241, 243, 245, 247, 306, 309, 329, 349-350
- Ernst af Braunschweig 110
- Ertner, Jørgen 336
- Esajas 201, 223
- Euripides 100
- Faber, Johann 54
- Ferdinand, konge 35, 44, 53, 66, 205, 212-213
- Flacius Illyricus, Matthias 165-168, 172-175, 178-181, 213, 273, 275, 277, 297, 355, 365, 367
- Frandsen, Hans 272, 328, 355, 358
- Frans d. 1. 52, 61, 86, 129
- Frans af Braunschweig 110
- Frederik d. 1. 42, 245, 255, 274
- Frederik d. 2. 117, 273, 280, 288, 293-297, 319, 325, 328, 329, 344, 351, 353-355, 358, 365, 367, 374
- Frederik den Vise 26, 105
- Friis, Johann 271-272, 281, 328
- Friis, Oluf 351, 356, 358
- Gabler, Mathias 242
- Galenus, Claudius 85-86, 88
- Gallus, Nicolaus 174

- Georg af Sachsen 132
 Glad, Rasmus 117, 294, 297, 328,
 351, 358, 365, 367
 Glebe-Møller, Jens 272
 Grane, Leif 150, 158
 Granvella, Nikolaus 54-55, 57
 Gregor d. 1. pave 78
 Gropper, Johann 54, 56
 Grundet, Jens Pedersen 355
 Gyldenstjerne, Knud 255
 Gøye, Albert 335
 Gøye, Birgitte 274
- Hans den Ældre 299-300
 Hansen, Anita 339
 Harboe, Ludvig 335
 Hardenberg, Albert 178, 214
 Hartfelder, Karl 98, 105, 108
 Hedwig, prinsesse 359
 Hegelund, Peder 121, 358-359
 Heiberg, A.C.L. 335
 Heinrich den Yngre 58, 63
 Heinsius, Wilh. 367, 370
 Helgesen, Poul 118, 245-251, 253,
 360
 Hemmingsen, Hans 325-326
 Hemmingsen, Niels 273, 276, 281,
 285, 294, 312, 321-325, 328, 335,
 338, 343, 350-357, 359, 374
 Henrik d. 8. 131, 281, 300
 Herodot 98
 Hesiod 116
 Hezekias 268
 Hieronymus 97
 Hilten, Johann 269
 Hippokrates 88
 Hoffmann, Melchior 260
 Holl, Karl 373
 Holm, Jacob Jensen 358
 Holste, Thomas 245
- Homer 80, 83, 98, 100, 116, 120,
 280, 309
 Horats 80
 Hugo af St. Victor 78
 Huitfeldt, Arild 357
 Hvid, Niels 352
 Høne, Hans Madsen 285
- Jeremias 71, 105
 Jespersen, Niels 352
 Joachim af Brandenburg 244
 Johann af Sachsen 35-36, 39-40, 193-
 194
 Johann Friedrich af Sachsen 47, 53,
 58, 61-66, 108, 120, 134-135, 185,
 209, 212, 227, 262
 Johann Friedrich af Pommern 127,
 236
 Johann Georg I. 360
 Johannes, apostel 154
 Johannes Døber 116, 223
 Jonas, Justus 34-36, 110, 124, 143,
 145, 231, 264-265
 Josafat 268, 321
 Josias 297, 350
 Jung, Johs. 202, 235, 237
 Jørgensen, G. 12
- Karl d. Store 75, 78
 Karl d. 5. 34, 37, 39, 42, 44-45, 52,
 54-66, 75, 128, 130-139, 165, 185,
 204-205, 212, 220, 225, 245, 255,
 283, 287-290, 296
 Karlstadt, Andreas Bodenstein von
 26-27, 70, 106, 220, 243
 Katharina af Aragonien 300
 Kaysersberg, Johannes Geiler von 16
 Keyser, Antonius 299
 Kjær, Søren 358
 Koch, Johannes 24, 231
 Konstantin d. Store 118, 297, 321

- Kopernikus 91
Kornerup, Bjørn 325, 336, 338, 351-352, 362
Krabbe, Erik 356-357
Krag, Anders 356
Krag, Niels 357
Krantz, Albert 284
Krapp, Katharina 24, 64, 227-228, 265
Krell, Nicolaus 359
København, Oluf Jacobsen 361
Kaas, Niels 352, 357
- Languet, Hubert 365
Laskaris, Konstantin 19
Laugesen, Hans 352
Laurensen, Peder 248-249, 251-252
Lauridsdatter, Birgitte 325
Lauridsen, Anders 281, 293, 359
Lausten, Martin Schwarz 34, 255
Lazarus 221
Lille, Peder 19, 243
Linved, Christen Lauridsen 357
Lombardus, Petrus 174
Ludvig den Fromme 204
Ludvig d. 5. af Pfalz 31, 93
Luther, Katharina (Käthe) 63-64, 120, 265
Luther, Martin, (lutherske) 11-12, 17, 23-32, 34-43, 45-67, 70-73, 76-80, 89, 93-98, 103, 105-106, 109-112, 116-142, 144-190, 192-201, 205-214, 217-234, 241-269, 273-283, 287-293, 295-297, 299, 304, 307-308, 312, 314, 316-317, 319-323, 327, 331-339, 343, 348-355, 359-362, 366-368, 370-375
Luther, Paul 287
Lübbecke (Lubekus), Franz 108
Lætus, Erasmus, se Glad, Rasmus
- Machabæus, Johannes 119, 281, 322, 324, 351
Madsdatter, Marine 325
Madsen, Poul 352
Magera, Franciscus 287
Magnus af Mecklenburg 110
Major, Georg 61, 63, 171-174, 179, 181-182, 264-265, 268-269, 281, 287, 291
Malmø, Ejler Hansen 309
Margaretha von der Sale 133-135
Maria, Jesu Moder 186, 207, 343
Maximilian d. 1. 18
Meisner, Balthasar 361
Melanchthon, Anna 93, 227, 229-231, 237
Melanchthon, Elisabeth 16-18
Melanchthon, Georg (broder) 37
Melanchthon, Georg (søn) 121, 228, 230
Melanchthon, Magdalena 92, 228, 231
Melanchthon, Philipp (d.y.) 228
Menius, Justus 174, 194
Mikkelsen, Hans 245
Mikkelsen, Niels 334
Mirandola, Picco della 17, 92-93
Moe, Oscar 336
Moller, Joachim 93, 268
Moltke, Joachim 344, 346
Moritz, hertug, kurfyrste 58, 61, 63-67, 93, 131, 137-139, 291
Morsing, Christiern Thorkelsen 242, 308, 327
Mortensen, Klaus Tøndebinder 248
Moses 89, 161
Myconius, Friedrich 194, 251
Müntzer, Thomas 31
- Nero, kejser 210
Nimwegen, Poul van 273
Norvin, William 306-307

- Nossen, Giovanni Maria 359
 Noviomagus, se Nimwegen
- Oberhey, Christian 121
 Oecolampadius, Johannes 249-250
 Origenes 97
 Osiander, Andreas 35, 168-170, 181-182
 Osius, Hieronymus 288, 295
 Otto d. 1. 204
 Otto d. 2. 204
 Otto d. 3. 204
 Ovid 98, 199, 309
 Oxe, Peder 326
- Palladius, Niels 254
 Palladius, Peder 19, 111, 160, 254, 274, 276, 278, 293-294, 297, 314-320, 322, 324-325, 327, 335-345, 349-351, 374
 Paul d. 3. 46
 Paull, Andreas 359
 Paulsen, Friedrich 69
 Paulus 25, 71, 76, 79, 82, 94-98, 116, 129, 132, 156, 163, 173, 201, 215, 217, 223-224, 246, 268, 305, 307, 315, 318
 Pedersen, Christiern 241-242
 Pelagius 173
 Persen, Niels 344
 Peter, apostel 71, 246, 339
 Petersen, Arvid 254
 Petrejus, Petrus 325
 Peucer, Caspar 88, 227, 231, 235, 324, 355, 357, 369, 370
 Pezel, Christoph 201-202
 Pfefferkorn, Josef 17-18
 Pfeffinger, Johannes 174
 Pflug, Julius 56, 58
- Philipp af Hessen 29-30, 35, 37, 44, 48, 54, 56, 58, 64, 130-132, 136, 177, 185, 220, 233, 260, 263
 Philipp, hertug 365
 Pistorius, Johannes 56
 Pistorius, Johannes, Husum 300
 Platon 100, 111, 310, 327
 Plinius 116
 Plutarch 116
 Poulsen, Peder 254
- Quinos, Bruno 206
- Radini, Tomasso 26
 Ranch, Hieronymus Justesen 358
 Rantzau, Heinrich 301
 Rasmussen, Anders 316
 Ratzeberger, Matthæus 202
 Reff, Poul 18
 Reinhard, Martin 243
 Resen, H.P. 325, 359-362
 Reuchlerin, Elsebett 18
 Reuchlin, Johannes 17-19, 21-24, 93, 105
 Reuter, Elisabeth 18
 Reuter, Johann 15, 17-18
 Rhaces 88
 Richard af St. Victor 78
 Rosenvinge, Mogens Henriksen 316
 Roskildensis, Petrus Parvus(=Lille, Peder)
 Rudinger, Esrom 115
 Rørdam, H. F. 310, 321, 336, 355
 Rörer, Georg 279, 295
- Sabinus, Georg 230-231
 Sadolin, Hans Jørgensen 280, 327-329
 Sadolin, Jørgen Jensen 255-257
 Salomo 201, 358
 Sacerides, Johannes 273, 279-280

- Saxo 242
Selim, sultan 279
Smith, Henrik 243
Schmidt, Carl 170, 177, 181, 365
Schurff, Augustin 228
Schürff, Hieronymus 90, 194, 282
Schwarzerdt, Barbara 15
Schwarzerdt, Georg 15, 18
Sehling, E. 49, 197, 200
Seld, Georg 213
Seneca 100
Simler, Georg 17
Sinning, Jens Andersen 117, 119, 297,
306, 309, 312-314, 324-325
Sirak 286
Skjelderup, Jens 309
Sokrates 327
Spalatin, Georg 26, 36, 116, 218-219,
228, 244
Spandemager, Hans 248
Stella, Tilemann 88, 287-288
Sthen, Hans Christensen 358-359
Strigel, Victor 174
Stupperich, Robert 38
Stössel, Johan 324
Svaning, Hans 283, 357
Svave, Peter 245, 274, 283, 287
Sørensen, Rasmus 283, 286

Tamm, Ditlev 357
Tausen, Hans 42, 248, 253-254, 263,
310, 314, 328
Terents 21, 83, 100, 120, 199, 242,
309
Thamer, Theobold 321
Theodosius d. Store 297, 321
Theophilus, Nicolaus 357
Thomas af Akvino 20, 76

Thomsen, Peder 254
Thøgersen, Peder 353, 358
Tidemand, Peder 254, 311, 333, 335
Timann, Johann 178
Timotheus 95, 201, 304
Trolle, Børge 319
Trolle, Herluf 274-276, 278, 335

Unger, Johann 15
Urne, Lave 242

Vedel, Anders Sørensen 355, 357-359
Vejle, Jakob Madsen 352
Venusin, Jon Jacob 356
Vergerio, Peter Paul 46
Vergil 80, 98, 199, 242
Virdung, Johannes 16, 273
Vormordsen, Frands 248

Walter, Johann 205
Wandal, se Wendt
Weeze, Johann 53
Weidensee, Eberhard 258, 260
Wendt, Johann 258
Westphal, Joachim 178
Wexel, W.A. 344
Wied, Hermann von 59
William af Occam 20
Wimpfeling, Jakob 20
Windsheim, Veit 370

Zozius, forfatter 273
Zwingli, Huldreich 35, 37, 47, 152,
181-182, 214, 244, 249-250

Æpinus, Johannes 109
Æsop 199